

Rilke

en zijn

Testament

Atze van Wieren

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

7	Vooraf
11	De dood bij Rilke: de dood als thema
37	Toelichting op <i>Het Testament</i>
43	<i>Het Testament</i>
89	Naschrift
95	Over de tekst
101	De dood bij Rilke: de eigen dood
129	Geraadpleegde werken
131	Dankwoord
133	Bericht van de uitgever
135	Rilke bij IJzer

De dood bij Rilke: de dood als thema

De dichter Rilke stierf 100 jaar geleden een zeer pijnlijke dood, op 29 december 1926, amper 51 jaar oud.

Waaraan precies heeft hijzelf niet geweten. De artsen hielden het voor hem geheim. Ze ontdekten pas enkele weken voor zijn heengaan de ware oorzaak: een zeldzame, acute leukemie.

Rilke daarmee te confronteren vonden ze te belastend voor hem. De hoop op herstel moest tegen beter weten in voor hem levend worden gehouden.

In het geval van Rilke is dat curieus, want Rilke had in zijn werk de dood als zijn belangrijkste thema gekoesterd, verlicht en uitgewerkt in aangrijpend mooie prozafragmenten en in magistrale gedichten. Hij ontwikkelde tijdens zijn leven een bijzondere visie op de dood: niet als vijand, maar als nabije vriend.

In zijn magnum opus, de *Duineser Elegien* (februari 1922), voltooid een paar jaar voor zijn vroegtijdige dood, verdwijnt zelfs het onderscheid tussen leven en dood, en blijft er alleen de grote allesomvattende eenheid over, waarin, in zijn eigen woorden, alleen sprake is van een 'overvloedig zijn'. Dood en leven zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Wij dragen de dood vanaf het begin van ons leven met ons mee, het is een vriend en niet een van buiten komende, ons overvallende vijand. Juist de dood geeft ons leven zin en betekenis, zonder hem zou het leven zijn zin en opdracht verliezen.

Rilke waarschuwt in zijn toelichtende brief aan de Poolse vertaler Hulewicz:

Wanneer men de fout begaat, *katholieke* begrippen van dood, hiernamaals en eeuwigheid toe te passen op *De elegieën* of *De sonnetten*, dan verwijdt men zich volledig van hun boodschap en kondigt een steeds grondiger misverstaan zich aan.

Rilke heeft de dogmatische ‘waarheden’ van de kerk ver achter zich gelaten en vervangen door een veel ruimer en blijer makend godsbegrip, waarin de dood een heel andere plaats krijgt. Voor een uitgebreidere toelichting, zie: *Waar bleef God bij Rilke?* (Uitgeverij IJzer, Utrecht).

Ik ben begeistert geraakt door *De elegieën*, nadat ik ze in 2005/2006 vertaalde, onder de titel *De elegieën van Duino* (Uitgeverij IJzer, Utrecht, inmiddels derde druk).

De tien elegieën, waarin veel autobiografisch materiaal is verwerkt, maken een gang vanuit de diepten naar het licht middels schitterende metaforen, beeldspraak, zeggingskracht. Ze grepen mij bij de keel en ik kan er nu, twintig jaar later, nog steeds enthousiast over worden, en nog steeds ook weten ze mij te ontroeren.

De vragen die centraal staan zijn: waartoe zijn wij op aarde; hoe te leven, maar ook hoe te sterven; wat doet ertoe, wat niet; wat is de zin van het bestaan.

De eerste zes elegieën benoemen wat het niet is, maar vanaf de zevende elegie begint de jubel wat het wél is, uitmondend in het stralende *Hierzijn is heerlijk* uit de zevende elegie.

De ontstaansgeschiedenis van dit meesterwerk is bijzonder. Ik vertel verderop meer daarover.

Eerst wil ik iets meer vertellen over Rilke. En met name over zijn omgang met het thema *Dood*.

Rilke introduceert dat thema, zijn centraal motief, al vrij vroeg in zijn werk. Zijn ontwikkeling als dichter kreeg een boost via Lou Andreas-Salomé. Zij was een bijzondere

vrouw, zeer intelligent, levendig en krachtig, die de avances van Friedrich Nietzsche en Paul Rée had afgewezen en getrouwd was met professor Friedrich Andreas, maar volstrekt onafhankelijk wilde zijn en blijven. Schrijfster, psycholoog en feminist. Zij ontfermt zich over Rilke, die nogal kwetsbaar in het leven staat. Zij wordt zijn 'moeder', zijn vriendin en zijn geliefde. Bij hun ontmoeting in 1897 is Lou 36, Rilke 21 jaar. Zijn vriendin blijft ze tot aan zijn dood.

Met hem maakt ze twee jaren achtereen reizen naar Rusland, haar vaderland, in 1899 en 1900. Rilke is diep onder de indruk van de weidsheid van het landschap, de vroomheid en de eenvoud van de mensen. Zij ontmoetten daar ook Tolstoj en de 'boerendichter' Drozhzhin. In deze jaren is Rilke bijzonder productief als dichter. Hij begint aan zijn *Stunden-Buch* (*Getijdenboek*), aan het eerste deel: *Het boek van het monnikenleven*. Lou wijst hem op het 'oververhitte' van zijn vroege gedichten en propageert een eenvoudiger, zuiverder stijl. Het tweede deel krijgt als titel: *Het boek van het pelgrimschap*.

In deze gedichten is naast de dood vooral God het thema. Wie of wat is God. Hij gaat daar heel vrij en ondogmatisch mee om. De Russische 'vroomheid' en de discussies met Lou Salomé over het godsbegrip, die in haar jonge jaren in Sint-Petersburg sterk onder invloed stond van dominee Gyllot, een zeer invloedrijke dominee met liberale opvattingen, hij omarmde bijvoorbeeld het godsbegrip van Spinoza, dat ook Lou zeer aansprak, zullen daar debet aan zijn geweest.

Van de verzen uit bovengenoemde bundels zijn er veel evergreens geworden, maar Rilke wilde ze aanvankelijk niet publiceren. Pas jaren later gebeurde dat, na aandringen van Lou en uitgever Kippenberg van *Insel Verlag*.

Aan het einde van hun tweede Ruslandreis neemt Lou afstand tot Rilke. Zij begrijpt dat hij op eigen benen moet

gaan staan en zijn talenten en kunstenaarschap zelfstandig moet ontwikkelen en bevechten.

Rilke is ontdaan. Hij vestigt zich in de kunstenaarskolonie Worpswede bij Bremen waar o.a. Heinrich Vogeler, Paula Becker en Otto Modersohn wonen. Hij trouwt daar in april 1901 met de beeldhouwster Clara Westhoff. In december al bevalt zij van dochter Ruth.

Rilke in een situatie van gezin, huisje, boompje, beestje? Met praktisch geen inkomen, en strijdig met alles wat hij voor ogen heeft? Zijn overtuiging is, dat je als kunstenaar je met huid en haar, als volledige mens, moet wijden aan je talent. Alles wat daarvan afleidt, echtelijke plichten, bezit, huiselijke beslommeringen verstoort het scheppingsproces. Zijn leven lang heeft hij dit ideaal hardnekkig nagestreefd, ook moeten nastreven omdat hij voor het praktische leven met zijn verplichtingen en verantwoordelijkheden vrijwel ongeschikt was. Als de vele vriendinnen in zijn leven te dichtbij kwamen en beslag op hem legden, trok Rilke zich terug. Indringend is deze strijd om eenzaamheid, om het alleen móeten zijn, beschreven in het merkwaardige *Das Testament* (1921), waarin hij rekenschap aflegt van die innerlijke noodzaak. Mijn vertaling daarvan vormt het middenstuk van dit boek. Hij zet daarin zijn toenmalige geliefde, Balandine Klossowska ('Merline'), op afstand. Hij is bang anders nooit de elegieën te zullen voltooien.

Al in 1903 schrijft hij in een brief aan zijn vriendin Ellen Key, over de samenleving die voortdurend eisen aan hem stelt:

Voor mijn kunst is niets moeilijker en gevaarlijker dan er geld mee te willen verdienen. Ik kan mij toch helemaal niet dwingen tot schrijven; en alleen al het idee, dat tussen mijn schrijven en de dagelijkse voeding en behoeften een betrekking bestaat, volstaat mij het werken onmogelijk te maken.

Zowel Clara als Rilke willen zich verder ontwikkelen als kunstenaar. Ruth wordt ondergebracht bij de ouders van Clara in Westerwede en de ouders vertrekken naar Parijs, Clara om zich onder de beroemde beeldhouwer Rodin verder te scholen en Rilke om over hem een monografie te schrijven. Zij leven, overeenkomstig Rilkes ideeën, in Parijs gescheiden van elkaar. Rilke wil afzondering, stilte, absolute concentratie.

Maar... de stad Parijs loopt hem onder de voet, finaal, met de drukte, chaos, verloedering. Aangrijpend beschreven in zijn voor die tijd moderne autobiografische roman *De aantekeningen van Malte Laurids Brigge*, rond 1904 in Parijs begonnen en pas in 1910 in Rome voltooid. Ook begint Rilke in Parijs in februari 1903 zijn briefwisseling met Franz Xaver Kappus, een militair in opleiding, die twijfelt aan die keuze, en die daarnaast gedichten schrijft. De tien brieven van Rilke, later gebundeld tot *Briefe an einen jungen Dichter*, worden, en zijn ook nu nog in vrijwel de hele wereld, een cultboekje. Een bijzonder bundeltje wijsheid van een 28-jarige.

Maar toch... Parijs! Rilke vlucht eruit weg. Hij hoopt tot zichzelf te komen in de Toscaanse badplaats Viareggio.

Het loopt heel anders. In de rust en het alleen zijn daar, wordt hij besprongen door angst, Rilkes levenslange metgezel. Daarom ook wordt hij wel de 'dichter van de angst' genoemd. Angst voor het leven, voor zichzelf, voor dingen, voor de dood?

Hij schrijft daarover in een brief van juni 1903 aan Lou:

Maar ik herstelde maar langzaam. En toen ik mij beter voelde en weer een beetje op toon kwam, doken verscheidene pijnlijke toestanden op, die ik voor inbeeldingen hield en waar ik met mijn wil tegen streed. Ik overwon ze deels.